

HORATIUS-E VAGY HORACZ?

Orthographia és orthoepia tudvalevőleg karöltve járnak egymással és kölcsönösen visszahatnak egymásra. A grammatikusnak kötelessége mind a kettőt figyelemmel kísérni és esetleg a kettő közötti kölcsönhatást feltárni. Ismeretesek azok a példák, melyek világosan mutatják, hogy valamely idegen szó kiejtésére nézve a meghonosított írásmód volt mérvadó. És hogy megfordítva az orthographia mennyire függ az orthoepiától, azt a többek között a dolgozatom fölé irt cím mutatja meg. Ha ugyanis az öreg Horatiusnak becsületes latin nevét nem ejtem ki teljesen, hanem egyszerűen beérem a csonka Horác-zsal, akkor nyilvánvaló, hogy a módosított kiejtés mellett a latin «t» betűt is másképen kell írnom.

A mikor a Philologiai Társaságban legutóbb komoly mozgalom indult meg az iránt, hogy a magyar nyelvben használatos idegen szavak és nevek helyesírását végképen szabályozzuk, egy mindinkább tért hódító visszásság jutott eszembe, melyet a régi latin és görög tulajdonnevek kiejtése és leírása körül tapasztalunk. Ma már tankönyvekben, értekezésekben és iskolai értesítőkből tarkabarka következetlenségben látjuk írva a régi görög és latin tulajdonneveket.

A Magyar Tudományos Akadémia által közzétett — és pedig negyedik változatlan kiadásban közzétett — helyesírási szabályzat csak kurtán érinti e pontot. (Lásd a 14. §.) A 14. §. ugyanis azt mondja, hogy «a latin szókat s neveket, és általában a latin betűrendszer szerint írt szókat és neveket leghelyesebb úgy írunk, a mint az illető népek saját nyelvökben írták és írják; pl. ratio, circulus vitiosus, progressista; socialista; Cæsar, Cajus, Cato» stb.

Sokkal helyesebb és pontosabb szabályt találunk egy elterjedt magyar nyelvtanban. Dr. Szinnyei József nyelvtanának hangtani részében a következő szabályt olvassuk: «A latin és (a latinosan írandó) görög nevek végéről sohasem szabad elhagynunk az -us, -ius végzeteket; ne írjuk tehát: Tibull, Catull, Virgil, Homer, hanem Tibullus, Catullus, Virgilius [vagy hát: Vergilius], Homerus.»

Kár, hogy a nagyérdemű szerző még a többszörösen javított

kiadásban is csak apró betűkkel nyomatta ki e teljesen helyes orthoepikus és egyuttal orthographikus szabályt. De talán némelyek valami pedanteriát vagy grammatikus szeszélyt látnak e követelményben, úgy hogy annak általános érvényt nem kell tulajdonítani. Igaz, hogy egy iskolai kézikönyv szerzőjének nem lehet feladata, hogy minden egyes tételét ab ovo bebizonyítsa, de viszont a nyelvésznek nem fogja senki rossz néven venni, ha egy bár alárendelt jelentőségű kérdést okkal s alappal tisztázni akar. Hisz a tudomány első sorban igazságra törekszik, a tiszta igazságot kimutatni pedig sohasem mondható alárendelt foglalkozásnak.

Középiskolai értesítőinkben és számos tankönyvben, mint már említettem, ma már derűre-borúra olvashatjuk az: Ovid, Virgil, Propercz, Horác, Terencz, Tibull, Catull, Juvenal, Martial, Sueton, Auson, Priscian, Cassiodor, Herodot, Homer, Aesop, Aeschyl és Achill stb. elnyesett alakokat. Emlékszem, hogy nem régiben valamely irodalmi társaságban egy horatiusi ódát mutattak be magyar műfordításban és ez az óda állítólag: «Mæcen»-hez volt intézve. Egy nagynevű akadémikus író most néhány éve könyvet írt a tanuló ifjúság számára: «Homér Odüsszeja» címmel és talán tavaly ugyancsak egy akadémikustól fordított könyv: «Pindar szelleme» cím alatt látott napvilágot. Mikor ilyen elnyesett torzalakok már az Akadémiában is kisértének, bizonyára időszerű fölvetni a kérdést, hogy mit mond ezekhez a magyar nyelv szelleme.

A kiváló nyelvtudós: Pott azt írta alkalmissal az «*Etymologische Forschungen*» című művében: *) «*Der Art, wie eine Sprache Fremdwörter verarbeitet und gleichsam das Unverdauliche an ihnen hinwegthut, kann man oft etwas von dem Genius der entlehnenden Sprache sowohl, als der leihenden ablauschen.*» Mikor a magyar nyelv szellemének egy árnyalatát meg akarjuk ismerni, meg kell figyelnünk, hogy nyelvünk miképen bánik el a latinból és görögből közvetlenül átvett szavakkal.

Nos hát, ha szemlét tartunk a magyar nyelvbe fölvetett latin és görög eredetű szavak fölött mindjárt tisztában leszünk a dologgal. Valóban *classicus argumentum* gyanánt szolgálhatnak a *legatus, processus, titulus, conflictus, congressus, contactus, insultus, gestus, scrupulus, cursus, patronatus, internatus, proletarius,*

*) Lásd e mű első kiadásának II. köt. 86. l.

respectus, pulsus és impulsus közkeletű latin szavak, melyekhez végtelen sorban csatlakoznak még a következő -us, -ius, -um végű szavak, mint laikus, reformatus, katolikus, candidatus, textus, adlatus, republikánus, syndicatus, episcopatus, tragikus, comicus, technikus, medicus, politikus, philosophus, paragraphus, tonus, accentus, appetitus (a franczia: appétit-ből), labyrinthus, typikus, taktikus, ambitiosus; továbbá a középkori és modern képzések mint: nótárius, dignitárius, missionárius, antiquárius és millionárius, melyek a németben mint Missionär, Millionär szerepelnek. Ide tartoznak továbbá a documentum, decretum, a momentum és monumentum, a principium, subjectum, objectum, substratum, productum, motivum, compromissum, manifestum, privilegium, capitolium, a tragikum, komikum, talentum, symbolum, organum, melyekben a német mindenütt elnyesi az «um» végzetet. E példákat még lehetne szaporítani, ha fel akarnók venni a nisus, intimus, koryphæus, factum, votum, odium, memorandum, provisorium, consistorium, iudicium, testimonium, statárium stb. alakokat, melyeknél még a német sem hagyhatja el a latin végzetet. Csak néhányat akarok még felsorolni, úgymint: mandatum, oraculum, experimentum, ultimatium, præparatum, attributum, postulatium, manuscriptum, attentatum, surrogatum, plagiatum, referatum, absurdum. A nép nyelve is megőrzi az idegen végzetet, a mint azt a «muzsikus» és «muzsika» bizonyítja. Még jobban mutatják a magyar nyelvnek e törekvését a teljesen meghonosodott szavak, mint «domonkos» a latin dominicanusból, a magyar «templom» a latin templumból, továbbá a klastrom, flastrom, alabastrom alakok.

Mennyire eltérő továbbá a magyar kiejtés a némettől a provincia, justitia, militia, conferentia, indolentia, audientia, cadentia, tendentia, intelligentia (financia, garancia) stb. szavakban! Itt említem meg továbbá a tenorista, egoista, optimista, legitimista, opportunist, pessimista, statiszt, továbbá a figura, mixtura, creatura, conjectura, ligatura, secatura, intendantura és caricatura szavakat, mely utóbbi nem latin eredetű szó világosan mutatja, hogy a magyar nyelvnek a latin végzet iránt való előszeretete még analogikus képzéseket is bír létrehozni.

Az analogia szó juttatja eszembe a monarchia, historia, tragedia, symphonia, agonia, valamint az ontologia, theologia, kranologia, phrenologia és a sajátlagosan képzett polemia szavakat, melyek a németben — az utólszor említett alak kivételével —

nyújtott *i*-re (ie-re) végződnek. Tanulságos példák még a sonata, novella, essentia és a román eredetű pikánteria.*)

De hogy mennyire szereti nyelvünk a szép latin végzeteket, azt bizonyítja még a: *capacitas*, *calamitas*, *celebritas*, *notabilitas*, *majoritas*, *velleitas*, *minoritas*, *immunitas*, *subjectivitas*, *incompatibilitas*, *objectivitas*, *generositas*. Különösen érdekes jelenséggel állunk szemben, ha azt látjuk, hogy a francia nyelv révén hozzánk került «naiv» szóból csinálunk *naivitas*-t, valamint a francia génie szóból: *génialitas*-t. Ide tartozik még a *virtuozitas*, *souverainitas* és *souzerainitas*. Érdekes továbbá, hogy a magyar «skandalum»-ot és «uhlanus»-t ejt. Főlemlítendők még a *homogenitas*, *solidaritas*, *dignitas*, *integritas*, *auctoritas*, *totalitas*, *qualitas*, *universitas*, *soliditas*, *individualitas*, *spontaneitas*, *majestas*, *paritas*, *quantitas*, hol a német Auktoritát, Universitát stb. alakokat csinált és használ.

De szinte legio azoknak a szavaknak a száma, melyek a magyarban feltüntetetik a latin *præsens participii* «ns» végzetét, míg a németben «nt»-re végződnek. A *vehemens*, *imminens*, *evidens*, *latens*, *præcedens*, *permanens*, *intelligens*, *æquivalens*, *cliens*, *patiens* (ezt a szót tollam csak erőtetve tudja t-vel írni, épúgy mint fentebb az *audientia*, és *cadentia* szavakban), továbbá az: *expediens*, *præpotens*, *divergens*, *confidens*, *impertinens*, *consequens*, *incidens*, *competens*, *congruens*, *oriens*, *dissidens*, *indolens*, *referens*, *regens*, *superintendens*, *insurgens*, *tolerans*, *protestans*, *irrelevans*, *arrogans*, *denuntians*, *prægnans*, *manipulans*, *repræsentans*, *aspirans*. Ezekhez járulnak azok a szavak, melyek csak közvetve kerültek hozzánk a latinból vagy valamely modern nyelvnek specialis képződményei. Ilyenek az *elegans*, *imposans*, *secans*, in-

*) A minap olvastam a Budapesti Hirlapban, hogy köznépünk a csavargózost úgy mondja, hogy: *propella*. A kihangzó «a» iránt nagy rokonszenvet mutat nyelvünk, a mint azt meghonosodott szavak, mint: *saláta*, *czigaretta*, *paprika*, *rekruta* vagy inkább *regruta*, *valuta*, *patika*, *próféta*, *druida* stb. szavak mutatják. Egy kitűnő magyar nyelvérzéssel bíró tanár szájából hallottam az «atom» szó kiejtését magyarosan így, hogy »atoma». Az «atoma» szép analogikus képzés a «macula» és «aroma» mintájára. A ritkábban használt: *zelota*, *helota*, *apostata*, továbbá a *problema*, *symptoma*, *katastropha*, *logika*, *kritika*, *epocha*, *technika*, *ethika*, *poetika*, mind meg annyi bizonyosságot nyújtanak arra, hogy a magyar nyelv a maga útján jár és nem majmolja a német: *Kritik*, *Ethik*, *Poetik*, *Problem* és *Symptom* szavakat.

tendans, adjutans, dilettans, génans, pedans, eclatans, frappans, brillians, coulans, márkans, pitáns és még két főnév: patens és folians.

Ha mindezek világosan nem bizonyítanak, hogy a magyar nyelv élénk rokonszenvvvel viseltetik a latin végzetek iránt, mit szóljunk ilyen mellékevekről, mint: liberalis, vicinalis, generalis, moralis, trivialis, actualis, sentimentalis, fatalis, criminalis, cardinalis, brutalis, monumentalis, functionalis, fiskalis, normalis, eventualis, culturalis, vitalis, klerikális, epochalis, kolossalis, idealis, pyramidalis, phænomenalis; banalis, feudalis, loyalis, génialis, finanziaalis, továbbá: familiaris, culinaris, jubiláris, elementaris, regnicolaris, inferiaris, parlamentaris, infamis és miserabilis. A kalamáris már is egészen magyarrá változott át.¹⁾

A mágnás, mæcenás, gigás, épúgy mint a lyrikus, epikus, dramatikus, taktikus, praktikus, symbolikus, phasis, krisis, phrasis, basis, továbbá a logika, technika, kritika, ethika, poetika, — az arabs, cyclops, notorius, illusorius, meritorius vagy inkább meritoricus, humanitarius stb. stb. világosan szóló tanúbizonyságai annak, hogy a magyar nyelv szellemében mélyen benne rejlik egy lappangó latinos nyelvérzeknek mellékárnyalata, a mely nem ritkán önállóan működik és derűre-borúra alkotja meg a legérdekeesebb analogikus képzéseket. Ennek az éber latinos ízű nyelvérzeknek köszönjük a honorarium, kalendarium, purgatorium mintáiára alkotott dorgatorium- és pipatoriumot, valamint a tréfásan megalkotott: dicseriadát. A kihangzó a-betűről már fentebb szoltam. Itt még csak egy fölötte érdekes példára utalok, mely a nép ajkán kering. A latin caballusból kabala lett a nép nyelvében. Kriza: Vadrózsák V. köt. olvassuk:

«Mihent zekés gyermek lettem
S a kabalát megülhettem.»

Arany János a «Buda halálában» is használja ezt az alakot:

«Apám nagyapám élt kabala tejével.»

És az Adhortatio mulierumban ily összefüggésben áll ez a szó:

«Tégedet mondanak kabala vezérnek.»²⁾

¹⁾ Azt hiszem, hogy ugyan csak analogikus képzésre szabad gondolnunk, ha azt halljuk, hogy «confortabilis»; a németből átvett «nobel» szót a magyarban hasonlóképen «noblis»-nek ejtik. Elvértve olvashatjuk ezt az alakot is: abnormis.

²⁾ Igaz ugyan, hogy e szó a szláv nyelv révén jöhetett nyelvünkbe.

Csak a minap hallottam egy utcán beszélő asszony szájából, hogy: «nem tudom a tituláját». Titula kétségkívül analogikus képzés ad normam: macula. Hasonlóképen hallhatjuk azt is, hogy «numerá»-ja.

A bizonyító erővel bíró példákat még lehetne szaporítani, mert számuk roppant nagy. De hogy igazságosak legyünk, föl kell említenünk vagy 60 és egynéhány melléknevet is, melyeket kétségkívül mint külföldi művekben előforduló terminus technikusokat vettünk át s így csonkán ejtjük és írjuk azokat. Számukat talán még nagyobbítani is lehetne. Ilyenek az: inductiv, constructiv, activ, deductiv, offensiv, passiv, defensiv, subjectiv, intensiv, objectiv, demonstrativ, ostentativ, a pro- és regressiv, productiv és ezekhez hasonlók. Ide tartoznak továbbá a: concret, concav, convex, abstract, privat, acut, absolut, resolut, spontan, ultramontan, human, profan, perfid, exquisit, præcis, complet, delicat, retrograd, frivol és a sajtászerű: antik. A legtöbbször előforduló görög eredetű melléknevek, melyeket szintén csonkán használunk, a következők: monoton, autonom, polyglott, stereotyp. De a csonka alakú főneveknek száma elenyésző csekély. A fölemlített idegen szavak gyűjteményében, mely néhány száz főnevet tartalmaz, mindössze 6—7 kurta alakú főnevet jegyeztem fel. Ezek a proletár,*) továbbá: dékán, dramaturg, commentár, tribun, reform, és moral. Okvetlenül kurtán kell ejtenünk és írunk a telegraph; telephon, programm, anagramm és ezekhez hasonló szavakat. Ellenben magyarosabb alakok az epigramma, epilogus és prologus. Néhány kivételes jelenség azonban legkevésbé sem alterálja azt a fentebb bebizonyított igazságot, hogy a magyar nyelv szelleme rendszerint megkívánja a teljes alakot. Azért helyesen járt el az a jeles magyar nyelvérzéssel bíró drámaíró, a ki darabjának «Aesopus» és nem «Aesop» címet adott. Nálunk csak Pindaros vagy legalább is Pindarus szelleméről lehet szó. A francia Villemain jogosan és helyesen írhatott Pindar-t, mert a francia nyelv szellemének lényegéhez tartozik az a törekvés, hogy a latin végzeteket elveti. A mely nyelvben a latin hominemből homme lett és a domina-ból dame; a mely nyelv továbbá «Antibes» alakra silányította az eredeti Antipolist és Archipel-t csinált az Archipelagus-ból

*) Elvértve proletariusnak is hallottam ejteni.

és a mely nyelvben végre nem tartoznak a ritkaságok közé az ilyen derivatumok, mint: blâme, a blasphemus (illetve a blâsphémusból) és encre (illetve enque) a görögös encaustum-ból, az a nyelv bizonyára csak következetesen jár el, ha pl. Aristotelesből «Aristote» nevet alkot. Legkevésbé sem szabad csodálkoznunk, ha a francia művekben a következő, közkeletű tulajdonnév-alakokat olvassuk: Properce, Térénce, Lucrèce, Végèce, Aulu-Gelle (Aulus Gellius), Pétrone, Tertullien, Priscien, Ulpian, Plaute (Plautust még a német sem merte megcsonkítani), Apulée, Columelle, Juvénal, Cassiodore, Lucain, Pline, Isidore, Orose, Martial, Prudence, Auguste, Suétone, Lactance, Arnobe, Macrobe, Sulpice, Sévère, Vitruve, Diomède stb. stb., hogy az egészen átalakult St.-Augustin és St.-Jérôme-ról ne is szóljunk. De megjegyzem, hogy annak a kiméletlenül csonkító és kurtító francia nyelvnek szelleme sem bírta mindenütt lenyesni a tulajdonnevek végzeteit. A francziában ugyanis jókora számmal vannak teljes alakok, mint: Pacuvius, Ennius, Nævius, Laberius, Lucilius, Martianus Capella, Vopiscus, Flaccus, Siculus, Charisius, Nonius, Palladius, Julius Firmicus és Cælius Aurelius. Úgy látszik, hogy a ritkábban előforduló és csak nagy ritkán kiejtett tulajdonnevek egyáltalában nem koptak, épúgy mint nem kopik az a ruha, melyet csak kivételesen használunk.

Olaszország népe, melynek területén először pirkadt a renaissance hajnala, úgyszólván legelőször hozta sűrűen forgalomba a classicus írók neveit, És mivel az olasz nyelv is kurtításnak, összevonásnak és sokféle hangzováltozásnak köszöni létét, a régi aucto-
rok neveit is reá húzta a sajátlagos nyelvkaptára és talán még jobban átváltoztatta azokat, mint a francia nyelv.

Ámde a jó német ez egyszer lépre ment. A német nép nyelvétől távol esik a francia és az olasz nyelvnek e lényeges jellemvonása. Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy a németek szintén elnyesik a kiejtésben és leírásban a régi tulajdonnevek végzeteit, akkor ebben egy indokolatlan és ezért helytelen törekvést látunk, a mely a német nyelv szellemével homlokegyenest ellenkezik. Kétséget sem szenved, hogy a kurta formák csak a német kultúrszatórna révén kerültek hozzánk. Ha már a németben is helytelenség volt az ujjabb román nyelveket utánózni, akkor nálunk bizonyára kétszeresen rossz és hibás eljárást követnek el azok, kik a német nyelvbe tévesen importált és a magyar nyelvbe becsempészett szókást megrogzítani akarják.

Nyelvünk geniusa, mint már fentebb láttuk, határozottan megköveteli a teljes latin végzeteknek kiejtését és leírását. Ez olyan tény, melyet kétségbe sem lehet vonni. Legfőlebb a költészetnek lehetne itt-ott engedményeket tenni.

De mit csináljunk a Szervác-, Bonifác- és Pongrácz-czal? — vethetné fel valaki ellenünk. Ezekre csak nem akaszthatjuk reá a régi zubbonyt! Teljesen igaz. A modern kalendárius nevei egészen más szempont alá esnek. A kalendárium-csinálás máshonnan került be hozzánk és így szőröstől-bőröstől el kell fogadnunk annak tartalmát és mivoltát. A régi nevek barátjai ezentúl is bátran elkeresztelhetik gyermekeiket: Horác, Virgil, Arisztid és Fausztin-ra, épúgy, mint készpénz gyanánt kell vennünk a Kristóf-ot meg a Theofil-t. Ezeknek ma már úgyszólván semmi közük a Χριστοφόρος és Θεόφιλος nevekhez. A hónapok magyar neveiről is talán meg lehet engedni, hogy latin formájuk csak közvetve jutott el hozzánk, habár a márczius, április, május, junius, julius, augusztus ennek daczára is híven megóvták a latin teljes alakokat.

Szólnom kell még röviden a magyarban használatos görög tulajdonnevekről is. A mi ezeknek végzeteit illeti, természetesen itt is el kell utasítani az elnyesett alakokat. Az -ων-ra végződő tulajdonneveknél, mint Platon, Milon stb., rendszeren beértük a latinos «Plato» alakkal; de ha másrészt állandóan ejtünk és írunk Solon-t és Anakreon-t, a következetesség úgy kívánná, hogy amott is a teljes -on végzetet használjuk. De sokkal bajosabb dilemma előtt állunk, a mikor az -ος végű görög tulajdonnevek magyar kiejtéséről és leírásáról van szó. Itt két jogosult felfogás áll egymással szemközt. Logikailag helyesebben járunk el, ha megőrizzük a görög végzetet, de a conventionalis usus a latin alakot részesíti előnyben.

A magam részéről abban a furcsa helyzetben vagyok, hogy : video meliora proboque, deteriora sequor. A közönséges használatban ugyanis nézetem szerint bajos lenne meghonosítani az -ος végzet kiejtését, a tudományos munkák szerzői pedig bizonyára inkább ragaszkodnak a teljes görög alakhoz. Egyébképen Horatius és Vergilius mellett még mindig szívesen olvassuk akár Ἄλκιμος-t akár Homerus-t. Annyi azonban bizonyos, hogy inkább vagyunk philologusok, geologusok, astronomusok, geographusok, anthropologusok, sőt még anthropophagusok is, mint philologok és egyéb

-logok meg -nomok. Sőt még a sarkophag-ot is ki szeretném irtani, bár ennek teljes sarkophagus alakját sem látom szívesen.

Kurta szóval összefoglalva a fentebb mondottakat: azt látuk, hogy rengeteg sok az argumentum, documentum és testimonium a magyarban, melyek evidens módon föltüntetik azt a magyar speciális nisust, melynélfogva nyelvünk megőrzi a latin s görög nyelvből hozzánk került szavaknak originalis suffixumait, sőt annyira kedveli a latin végzeteket, hogy még a modern nyelvekből átvett szavakat is rendesen latinos végzettel látja el. Azt hiszem, ennek igazolására számos frappáns cadenciát hoztam fel, a miért is absurdumnak tartom az indirect úton hozzánk jutott és ezért incorrect Horácz-formát és elfogadásra ajánlom helyette az eredetileg ugyan latin, de egyébképen tősgyökeres magyar Horatiust.

Dr. PRUZSINSZKY JÁNOS.

Hartman von Aue.

Keresztes dal.

1.

Kereszthez illik a híj szív
S szent érezt,
Mert így búról öröme híj
S üdvhöz vezet.

Az ifjun a keresztjel, im,
Kemény bilincs,
Ha győzni szenvedélyein,
Erője nincs.

Tettek s szavak szerint
Légy jámbor, erre int;
Mit rajtad szent jele,
Ha szived nem dobog vele!

2.

Add érte vígan éltedet
Ó hős vitéz,
Mert bár fenyít, még is szeret
S jóval tetéz.

Ki szent jelet hord kérkedőn,
Dicséretért,
Az Istenért semmit sem tőn
S rossz útra tért.

Ki ezt kerülni kész,
Az hadban el nem vész,
S jutalma nagy leszen,
E földi hir után: a menny.

BARTHA DÖME.